

Diskusní rubrika Pedagogické orientace se v poslední době plní závažnými a užitečnými texty. Rádi bychom, aby tento příznivý trend pokračoval. Je totiž naším cílem nabízet a spravovat odbornou publikační platformu, na níž by se tříbila obecně pedagogická, (oborově) didaktická, kurikulární i pedeutologická argumentace tak, aby se mohla stát protiváhou vůči zjednodušujícím novinovým titulům typu: Školy neučí, co sháníme; Učit není třeba, stačí jen s dětmi být; V nejhorším půjde na pajdák ... a tak dále.

V diskusní rubrice Pedagogické orientace bychom chtěli uveřejňovat texty, které by na citovaná zjednodušení reagovaly trpělivým vysvětlováním. Od vysvětlování (a uvádění věcí na prvou míru) si slibujeme, že se díky němu odborná komunita argumentačně i rétoricky vyzbrojí pro diskuse o problémech, o něž není a nebude nouze. V tomto čísle se dostávají ke slovu Josef Maňák s obhajobou školy, která hledá novou orientaci ve změněné společenské situaci, Petr Najvar s filipikou proti finanční gramotnosti a laicizaci diskuse o vzdělávání a Pavel Doulík s Jiřím Škodou s analýzou situace v učitelském vzdělávání. Za diskusní příspěvky autorům děkujeme a dovoluujeme si doufat, že nezůstanou bez odezvy.

Redakce

Škola na cestě do nové doby

Josef Maňák

Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Institut výzkumu školního vzdělávání

V poslední době se objevují příspěvky zamýšlející se nad úlohou školy ve společnosti. Škola se mnohdy stává terčem kritiky a někteří diskutující nemají daleko k tomu, aby navrhovali „nové“ odškolení společnosti.¹ V tomto diskusním příspěvku chceme ukázat, že škola vždy představovala a stále představuje jeden z pilířů společnosti, což ovšem neznamená, že by úsilí o její proměnu nebylo aktuální.

¹ Viz např. rozhovor s Ondřejem Štefflem (<http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/55343/zakladatel-porg-ondrej-steffl-zapomente-na-znamky-a-tituly.html>).

Pohled do minulosti

Škola ve smyslu záměrného zprostředkovávání poznatků a zkušeností doprovází lidstvo od začátků civilizace, např. jako iniciační uvádění mladistvých do dospělosti. Mladá generace ovšem hlavně vrůstala do společenství dospělých přímým zapojováním do aktivit v rodině a v kmenové skupině. Vlastní školy vznikaly až v Sumeru a v Egyptě pro výcvik písařů, sloužily hlavně potřebám dané společnosti. Postupně, zejména v Řecku, se „školy“ staly místem umožňujícím hlubší poznání bez ohledu na bezprostřední praktický užitek. Tyto dvě tendence se v průběhu vývoje různě kombinovaly, avšak trvají dodnes, spojuje je orientace na budoucnost.

V Evropě se školy začaly šířit v raném středověku s nástupem křesťanství, a to se zaměřením na čtení a psaní v latině pro přípravu kněží, později i lékařů a právníků. Na jejich základě vznikaly i první univerzity. S rozvojem řemesel a obchodu se objevily městské školy pro obchodníky a řemeslníky v rámci cechů. Neorganizovaní dělníci a námezdní pracovníci si zřizovali vlastní tzv. pokoutní školy, které však byly církví a magistráty zakazovány. Školy v dnešním pojetí vznikaly hlavně ze životních potřeb společnosti a rozvíjely se v sociální hierarchii původně od vyšších (univerzit) k nižším (městským, farním, pokoutním), později ovšem už i opačným směrem (Haarmann, 1997, s. 21). Významným mezníkem pro vznik školského systému byl požadavek J. A. Komenského školy pro všechny, a to v průběhu celého života.

Na úsilí Komenského vytvořit školu pro všechny navázaly další generace, u nás zejména osvícenští učitelé. Velkou pozornost škole věnovali i první profesori na obnovené české univerzitě G. A. Lindner, T. G. Masaryk a další. Za první republiky a v dalším období studie o škole napsali mnozí naši významní pedagogové, např. O. Kádner, O. Chlup, V. Příhoda, a to často s výrazným zaměřením na budoucnost (např. Chlup, 1933; Příhoda, 1945, 1948 aj.). V této orientaci pokračuje i další generace, např. M. Cipro (1954, 1968) hledá cestu k modernizaci základní školy, R. Palouš (1990) chápe školu jako orgán demokratické výchovy, J. Kotásek (1993, 2002a,b) hledá modely školy budoucnosti, Z. Helus (2001) nastiňuje budoucí změny školy, J. Kratochvílová (2007) vyzvedává tvůrčí úlohu učitelů, J. Průcha (2009) chce budovat školu na vědeckých základech. E. Walterová a kol. (2011) zkoumají úskalí přechodu z prvního na druhý stupeň atd.

Škola předmětem kritiky

Na rozdíl od snah hledat lepší podobu školy je škola též předmětem kritiky, a to hlavně od rodičů, kteří chtějí svým dětem zajistit vzděláním lepší životní perspektivy. Současná škola má však své odpůrce i u některých myslitelů, kteří poukazují na její zaostávání od potřeb společnosti. I. Illich (2001) dokonce navrhuje „odškolení společnosti“, ale jeho vlastní koncepce školy má charakter utopie, která nepočítá s povahou člověka a se zákonitostmi společenského systému. Zajisté je nutné školu zlepšovat a reformovat, přizpůsobovat vývoji, ale její podstatu v potřebě vedení hlavně mladé generace nelze popírat. Kromě školy budou ovšem ve stejném duchu působit i jiné organizace, rodiče i jednotlivci, ale nikdy ji nebude možno už z ekonomických i organizačních důvodů zcela odstranit, protože jejím posláním kromě zprostředkovávání poznatků a zkušeností a podpory rozvoje osobnosti bude též lidi stmelovat a vést k vzájemnému poznání a spolupráci.

Postavení školy v současné společnosti není jednoznačné, protože ne vždy škola odpovídá stupňujícím se nárokům a často zaostává za současnými a zejména budoucími potřebami. Současnost se někdy označuje pojmem společnost vědění, který se na jedné straně chápe jako vyvrcholení společenského rozvoje, na druhé straně se v něm vidí heslo, které jen odpovídá politickým a ekonomickým zájmům (Liessmann, 2008, s. 9). V pojetí společnosti vědění však jednoznačně převažuje budoucí lepší perspektiva spojená s úsilím o změnu a nápravu. V tomto smyslu se škola označuje jako „skleník pro budoucnost“, v němž by ovšem jako ve středisku obce měla dominovat radost z učení a spolupráce (Kahl, 2004). Sílí protesty proti tendencím chápat školu jako ekonomický podnik pod tlakem technologických tendencí výkonnostní ekonomiky (Gruschka et al., 2005). Nová teorie školy musí vyrůstat z faktorů, které školu utvářejí, a to souběžně na makrorovině, mezorovině i mikrorovině (Fend, 2006). Budoucnost vzdělání v Evropě by měla respektovat evropské kurikulární tendence spočívající hlavně v racionálním encyklopedismu a v humanistické tradici (Schleicher, 1993).

Úsilí o moderní školu

Orientace na moderní demokratickou školu charakterizují současné reformní tendence i u nás. V návaznosti na domácí i světové pokrokové tradice vznikla moderní koncepce rozvoje vzdělávání v ČR – tzv. *Bílá kniha. Národní program rozvoje vzdělávání* (2001). Kromě už uvedených autorů o škole a jejích per-

spektivách pojednává mnoho dalších studií, které v různých souvislostech školu hodnotí a navrhují žádoucí změny, např. J. Skalková, (1994), J. Pešková (1996), Z. Helus (2001), E. Walterová a kol. (2004), T. Janík (2006), M. Pol (2008) a další. Pro toto úsilí je ovšem třeba získat co nejvíce učitelů, neboť právě na nich záleží, jak bude výchovně-vzdělávací proces ve škole probíhat. K tomu je nutno vytvořit tvořivou atmosféru, ale i hmotné podmínky.

Škola jako společenská instituce s výchovně-vzdělávací funkcí má spolu s rodinou rozhodující vliv na utváření mladé generace. Působení školy je specifické zejména v tom, že reprezentuje státní politiku, a proto existuje i nebezpečí, že ve škole může převládnout vliv vládnoucího režimu nebo tendence nepříznivé demokratické výchově. Velmi záleží na klimatu, které se ve škole nastolí, neboť představuje základnu pro žádoucí rozvoj osobnosti. Školu vytvářejí nejen materiální podmínky, ale zejména vztahy, které v ní převládají – mezi školou a komunitou, rodinou, v učitelském sboru a zvláště pak mezi učiteli a žáky. Všechny tyto vazby by měla charakterizovat úzká spolupráce.

Zdrojem a inspirací pro novou školu jsou také podněty myslitelů, kteří se zabývají dalším vývojem člověka a budoucnosti lidstva. Z jejich pohledu škola ne vždy přispívá k úspěšnému řešení tohoto problému. M. Machovec (1998, s. 50) se domnívá, že „většinu lidí vede především moderní škola k tomu, že se odnaučí myslit, odnaučí hledat hodnoty života, odnaučí mravní zodpovědnosti ...“ A. a H. Tofflerovi (1996) označují školu jako továrnu a chtějí ji nahradit individuálním vzděláváním na objednávku. Naproti tomu polský sociolog M. Piwowarczyk (2005) ve své koncepci nové civilizace vykresluje obraz budoucího člověka, na jehož utváření bude mít vliv humanistická škola.

Nesnadnost proměny školy

Škola je oprávněně předmětem zájmu celé společnosti a její kritika je většinou oprávněná. Ovšem cesta k její změně, jak ukazují dějiny, je velmi složitá a dlouhodobá. Její vzdělávací a socializační funkci nelze zcela přenést na rodinu nebo na komunity, poněvadž v tom případě by se každý dospělý člověk stal učitelem a ne každá rodina nebo komunita může svým dětem zajistit potřebnou úroveň výuky.

Z předchozích stručných analýz vyplývá, že změny školy na cestě do nové doby jsou nezbytné a zasluhují podporu. Na druhé straně ovšem musíme konstatovat, že změny, jak je dějiny školy zaznamenávají, jsou poměrně

malé a postupné. Je možno počítat s tím, že škola se v budoucnu víc otevře širší společnosti, stane se centrem kulturního života příslušné komunity, v němž najdou příležitost ke své kulturní realizaci všechny generace. Bude v ní pracovat nejen učitel, ale též psycholog, vychovatel i další profese. Učitel zřejmě převezme větší odpovědnost za výběr učiva i za jeho tvořivé osvojení žáky. Celodenní provoz školy bude vyžadovat úpravu školních prostor atd., ale hlavně ochotu všech pracovníků vzájemně spolupracovat a vytvářet podmínky pro rozvoj osobnosti každého účastníka tohoto společenství, protože v něm bude trávit značnou část svého času. Škola tak do značné míry uskuteční starý antický ideál „scholé – čas pro poklid a prázdno“.

S obrazem školy budoucnosti je spojena též představa dalšího rozvoje člověka. C. R. Rogers (1998) vykresluje člověka zítřka na základě vývojových tendencí současného světa jako bytost otevřenou novým zkušenostem a s touhou po úplnosti člověka. R. Jungk (1992) vidí vyhlídky na pokrok ve změnách normách chování lidí, člověk by se neměl nadřazovat nad přírodu, ale přizpůsobovat se jí a „žít v ní“, měla by nastat přeměna lidského myšlení a cítění (metanoia). J. Poněšický (2006) s odvoláním na H. Hesse ukazuje, že pro nastolení optimálních podmínek života je nutno najít cestu k sobě, dotvořit to, co nám v důsledku našeho vývoje, výchovy či jednostrannosti chybí. Mnozí další myslitelé se shodují v tom, že výchova člověka pro budoucnost musí klást důraz zejména na hodnotovou orientaci, na cíle, které vyplývají z perspektiv civilizace. Uvedené požadavky na člověka zítřka se ovšem ne naplní automaticky, ale vyžadují důsledné sledování, podporu a řízení, což ve značné míře má zabezpečit škola, její orientace, klima – a ve škole především učitel.

Závěrem

Škola jako vzdělávací a výchovná instituce má i v moderní společnosti důležité poslání, které se i přes různé obměny a modifikace nikdy neztratí, poněvadž reprodukuje a spoluzajišťuje nezbytnou základní kulturní úroveň a společné klima pro všechny členy společnosti. Škola na jedné straně uchovává tradice, na druhé straně se přizpůsobuje novým požadavkům, které vyplývají z nových perspektiv. S nástupem tzv. společnosti vědění stojí škola před úkolem zprostředkovávat zejména mladé generaci stále se zvětšující objem informací a hlavně naučit tuto explozi zvládat. Škola zatím řeší nárůst učiva vyššími nároky na paměť, ale je zřejmé, že tudy cesta nevede. Řešení

naznačuje výzva A. Einsteina: „Je nezbytné změnit způsob myšlení, má-li lidstvo dále žít.“ L. F. Rakow (1993) zdůrazňuje, že chceme-li změnit budoucnost, musíme změnit kurikulum, které by mělo být nezávislé, integrované, inkluzivní a vizionářské. To vše klade nové požadavky na učitele, od něhož se vyžaduje větší samostatnost, zodpovědnost a spolupráce ve škole, s rodinou i s příslušnou komunitou. Na cestě do nové doby stojí škola před velkými úkoly, které může zvládnout jen s plnou podporou celé společnosti. Tuto cestu vytyčil již B. Russell: „Klíčem k novému světu je výchova“ (1954, s. 81).

Literatura

- Cipro, M. (1954). *Škola v přerodu*. Praha: SPN.
- Cipro, M. (1968). *Modernizace základního vzdělání*. Praha: SPN.
- Gruschka, A., Herrmann, U., Radtke, F. O., Rauin, U., Ruhloff, J., Rumpf, H., & Winkler, M. (2005). Das Bildungswesen ist kein Wirtschaftsbetrieb! – Fünf Einsprüche gegen die aktuelle Modernisierung der Bildungseinrichtungen. *Pädagogische Korrespondenz*, 2006(35), 91–94.
- Fend, H. (2006). *Neue Theorie der Schule*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Haarmann, D. (Ed.). (1997). *Handbuch – Elementare Schulpädagogik*. Weinheim: Beltz Verlag.
- Helus, Z. (2001). Čtyři teze k tématu „změna školy“. *Pedagogika*, 51(1), 25–41.
- Chlup, O. (1933). *Ideály nové školy*. Praha: Čin.
- Illich, I. (2001). *Odškolení společnosti*. Praha: Slon.
- Janík, T. (2006). Problémy české základní školy z pohledu výzkumu. *Komenský*, 131(1), 17–25.
- Jungk, R. (1992). Pohled do budoucnosti. In B. Harenberg (ed.), *Kronika lidstva* (s. 1134–1141). Bratislava: Fortuna Print.
- Kahl, R. (2004). *Treibhäuser der Zukunft*. Hamburg: Archiv der Zukunft.
- Kotásek, J. (1993). Vize výchovy v postsocialistické éře. *Pedagogika*, 43(1), 9–19.
- Kotásek, J. (2002a). Modely školy budoucnosti. *Učitelství listy*, 2002(6), 13–17.
- Kotásek, J. (2002b). Vzdělání jako způsobilost pro život. *Učitelství listy*, 2002(9), 2–3.
- Kratochvílová, J. (2007). Učitelé škol v nové roli „tvůrců“ školního kurikula. *Orbis scholae*, 2(1), 101–110.
- Liessmann, K. (2008). *Teorie nevzdělanosti*. Praha: Academia.
- Machovec, M. (1998). *Filosofie tváří v tvář zániku*. Praha: Zvláštní vydání.
- MŠMT ČR (2001). *Národní program rozvoje vzdělávání. Bílá kniha*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Palouš, R. (1990). *Světověk*. Praha: Vyšehrad.
- Pešková, J. (Ed.). (1996). *Hledání učitele: Škola a vzdělání v proměnách času*. Praha: Karolinum.
- Piwowarczyk, M. (2005). Výchova pro budoucnost. In *Výchova v kontextu sociálních proměn* (s. 217–222). Praha: PdF UK.
- Pol, M. (2003). *Škola v proměnách*. Brno: Masarykova univerzita.
- Poněšický, J. (2006). *Člověk a jeho postavení ve světě*. Praha: Triton.